

Fent un tomb amb *aquí* (català), *ahí* (castellà) i *hor* (basc) pel paradigma¹

*Taking a stroll through the paradigm of demonstratives
with aquí (Catalan), ahí (Spanish) and hor (Basque)*

Manuel Pérez Saldanya*
Universitat de València

ABSTRACT: This paper deals with the main changes that have occurred in the demonstrative system of Catalan and Spanish. The analysis is situated in the framework of the Romance languages and is used as a starting point to develop insights into the reconstruction of the demonstratives in Basque. Special attention is paid to the cyclical change of the spatial deictic systems and, more specifically, to the tendency to turn ternary systems into binary systems, and these, again, into ternary systems.

KEYWORDS: spatial deixis; anaphora; demonstratives; restructuring; grammaticalization.

RESUM: *En aquest treball s'analitzen els principals canvis que s'han produït en el sistema de demostratius del català i el castellà. L'anàlisi se situa dins el marc de les llengües romàniques i es pren com a base per avaluar algunes de les propostes formulades sobre la reconstrucció dels demostratius en basc. En el treball es presta una especial atenció al canvi cíclic dels sistemes de dixi espacial i, més concretament, a la tendència a convertir els sistemes ternaris en binaris i aquests, de nou, en ternaris.*

PARAULES CLAU: *dixi espacial; anàfora; demostratius; reestructuració, gramaticalització.*

¹ Aquest treball s'ha realitzat dins el projecte d'investigació PID2021-128381NB-I00 subvencionat pel Ministeri de Ciència i Educació. Agraïxo a Beatriz Fernández, Daniel Luján Cazalilla, Julen Manteola i Josep Ribera els valuosos comentaris i suggeriments que em van fer a una versió prèvia de l'article i que han contribuït a millorar la forma i el contingut d'aquest treball.

* **Correspondència a / Corresponding author:** Manuel Pérez Saldanya. Departament de Filologia Catalana - Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació (Universitat de València), Avda. Blasco Ibáñez, 32 (46010 València). – Manuel.Perez-Saldanya@uv.es – <https://orcid.org/0000-0001-8652-7476>

Com citar / How to cite: Pérez Saldanya, Manuel (2023). «Fent un tomb amb *aquí* (català), *ahí* (castellà) i *hor* (basc) pel paradigma», ASJU, 57 (1-2), 785-803. (<https://doi.org/10.1387/asju.25975>).

Rebut/Received: 2022-10-20; Acceptat/Accepted: 2023-01-13.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © UPV/EHU Press

Aquesta obra està subjecta a una Llicència-

Creative Commons Atribució-NoComercial-SenseDerivades 4.0 Internacional

1. Introducció

Amb José Ignacio Hualde hem parlat sovint de la dixi espacial en algunes de les excursions muntanyenques que solem fer aquí i allà a l'estiu. Va ser José Ignacio el primer que em va comentar l'interès que tenia l'estudi dels demostratius en basc, perquè el sistema documentat des dels primers textos presentava tres graus díctics, però possiblement provenia d'un sistema de només dos graus. Va ser ell qui em va preguntar com s'explicava que el català tingués un sistema de dixi espacial marcat tipològicament, que diferenciava dos graus, però amb unes oposicions diferents de les que tenien altres llengües amb dos graus. I va ser ell també qui em va comentar que a les universitats dels Estats Units encara s'usaven manuals de lingüística romànica que asseguraven que el sistema ternari del castellà era continuïtat del sistema ternari llatí, tot i que aquesta hipòtesi no està avalada per la documentació de què disposem.

En aquest treball ens centrarem en els temes apuntats i els exemplificarem sobretot a partir de l'evolució dels adverbis demostratius *aquí* (català), *ahí* (castellà) i *hor* (basc). Incloent aquesta introducció, el treball s'estructura en nou apartats. En § 2, s'analitzen els demostratius del català i s'apunten els canvis formals i funcionals que s'hi han produït històricament. En § 3 es presenten i comparen els sistemes de dixi espacial de les llengües romàniques. En § 4 i 5 s'estudia l'evolució dels sistemes díctics del català i el castellà: primer, el pas d'un sistema binari a un de ternari en totes dues llengües, i més tard, el pas de nou a un sistema binari en la major part del català. En § 6, s'analitzen els demostratius del basc a la llum dels canvis produïts en les llengües romàniques. El treball es tanca amb les conclusions (§ 7), la bibliografia (§ 8) i el corpus (§ 9).

2. Els demostratius del català

Els demostratius constitueixen una categoria transversal o creuada (IEC 2016: 131-132), això és, una classe de mots integrada per elements que comparteixen propietats sintàctiques i semàntiques, però que pertanyen a categories lèxiques diferents. En català, com en altres llengües romàniques, n'hi ha que són determinants, pronoms i adverbis. En la Taula 1 es recullen les formes més generals del català antic i el significat bàsic amb què es documenten en els textos més antics.

Taula 1

Demostatius més freqüents en el català antic

Categoria	Proximitat	Anàfora	Llunyania
Determinant	<i>aquest/est</i>	<i>aqueix/eix</i>	<i>aquell</i>
Pronom	<i>açò</i>	<i>això</i>	<i>allò</i>
Adverbi	<i>ací/ça</i>	<i>aquí</i>	<i>allí/(a)llà</i>
Pronom individualitzador		<i>ço</i>	

El paradigma de demostratius del català antic té una certa complexitat, ja que conté catorze elements que presenten força heterogeneïtat formal i funcional. Pen-

sem, per exemple, que entre els determinants hi ha formes simples (*est, eix*) i formes compostes que deriven de demostratius llatins amb el reforç díctic ECCU (*aquest, aqueix i aquell*), com ocorre sobretot en les llengües iberoromàniques. I que entre els pronoms i els adverbis hi ha formes amb el reforç més antic ECCE (*açò, ací, ça i ço*), més típic de les llengües gal·loromàniques.²

Atenent a la funció díctica i/o anafòrica, la majoria dels demostratius s'estructuren en tres sèries, com en les llengües iberoromàniques i occità. Inicialment, dues de les sèries establien una oposició díctica de proximitat (*aquest/est, açò, ací/ça*) i llunyania (*aquell, allò, allí/(a)llà*). La tercera quedava fora d'aquesta oposició, perquè només tenia un valor anafòric (*aqueix/eix, això, aquí*). A més d'aquestes tres sèries, en català també hi havia el pronom *ço*, paral·lel al *ço* de l'occità i el *ce* del francès, que assumeix funcions pròximes a les de l'article neutre castellà *lo*.

L'estudi diacrònic dels demostratius resulta especialment interessant en català tant pels canvis que s'hi han produït com per la informació que aquests canvis poden proporcionar sobre la inestabilitat dels sistemes díctics espacials. Pel que fa al primer tema, el paradigma dels demostratius ha experimentat una forta reducció en el català general, que ha passat de les catorze formes bàsiques inicials a les set actuals. En la Taula 2 apareixen ratllades les formes que han caigut en desuetud en la major part dels parlars catalans i s'indica el significat díctic que presenten les dues sèries en què s'ha reestructurat el sistema.

Taula 2

Demostratius més freqüents del català actual

Categoria	Proximitat		Llunyania
Determinant	<i>aquest/est</i>	<i>aqueix/eix</i>	<i>aquell</i>
Pronom	<i>açò</i>	<i>això</i>	<i>allò</i>
Adverbi	<i>ací/ça</i>	<i>aquí</i>	<i>allí/allà</i>
Pronom individualitzador		<i>ço</i>	

El segon punt d'interès té a veure amb els canvis funcionals que s'hi han produït al llarg de la història de la llengua i amb el fet que aquests canvis mostren la inestabilitat dels sistemes de dixi espacial i la tendència cíclica a convertir els sistemes ternaris en binaris i aquests, de nou, en ternaris. En la Taula 3 donem compte d'aquest canvi en bucle, o en espiral, des del llatí clàssic fins al català actual. Exemplifiquem el canvi amb la sèrie dels determinants —o pronoms en llatí— en les formes del masculí singular —i en llatí clàssic també de nominatiu. Amb el primer grau de dixi ens referim a la proximitat immediata o a l'emissor; amb el segon, a la proximitat mediata o al receptor, i amb el tercer, a la llunyania.

² En la llengua antiga també es documenten els determinants *(ai)cest* i *(ai)cell*, derivats de demostratius llatins amb el reforç ECCE. Es tracta, però, de formes amb poca vitalitat, que apareixen sobretot en els textos més antics o d'influència occitana.

Taula 3

L'evolució dels sistemes díctics espacials del llatí al català actual

Graus de dixi	Llatí	Llatí tardà	Català primitiu	Català baixmedieval i altmodern	Català baixmodern i contemporani
1r	HĪC	<i>(ecce/eccu)istu</i>	<i>(aqu)est</i>	<i>(aqu)est</i>	<i>aquest</i>
2n	ISTE			<i>(aqu)eix</i>	
3r	ILLE	<i>(ecce/eccu)illu</i>	<i>aquell</i>	<i>aquell</i>	<i>aquell</i>

Com mostra la taula 3, la dixi ternària del llatí clàssic es convertí en binària en el llatí tardà i aquesta situació es mantingué en els primers estadis de la llengua catalana, com en la resta de llengües romàniques. En el català baixmedieval, però, es recrea el sistema ternari, que es torna a convertir en binari en el català general de final de l'edat moderna. Notem també que el sistema binari del català actual coincideix, pel que fa a les formes, amb el del català primitiu, però no pel que fa a la funció dística d'aquestes formes. Com hem dit al començament de l'article, el sistema del català actual és un sistema tipològicament marcat, o almenys no coincident amb el de la majoria de llengües amb sistemes binaris (Hualde 1992: 120-121; Ribera 2007: 153-155; IEC 2016: 602).³ En paraules de Hualde «the meaning of the Catalan demonstratives does not correspond to that of English demonstratives. The proximative demonstrative *aquest* corresponds both to English 'this' (referent near speaker) and to English 'that', when the referent is near the listener. The distal demonstrative *aquell* corresponds to 'that over there'» (Hualde 1992: 120). Reproduïm tot seguit els exemples utilitzats per Hualde amb les seves paràfrasis a l'anglès.

- (1) a. *Aquest* llibre que tinc a les mans
'This book that I have in my hands'
b. Deixa'm veure *aquesta* gorra que tens
'Let me see *that* cap that you have'
c. *Aquells* ocells volen molt de pressa
'Those birds are flying very fast'

3. El català i la resta de llengües romàniques

L'evolució en espiral del sistema dístic espacial no és una característica exclusiva del català, atès que es retroba en altres llengües o dialectes romànics. En la taula 4 incloem les formes que tenen els determinants demostratius, en la forma del masculí singular, en diferents llengües i dialectes romànics. En la primera columna s'indiquen les formes que expressen proximitat immediata o a l'emissor, si el sistema

³ Segons Ledgeway (2004: 91-96) i Ledgeway & Smith (2016: 880, 882), aquest sistema era semblant al sistema binari inicial del llatí tardà. Com mostra la Taula 3, ISTE, que tenia inicialment el significat dístic de proximitat mediata o al receptor, assumí també posteriorment el valor de proximitat immediata o a l'emissor. Tot i això, el sistema es degué reestructurar aviat, ja que, a diferència del català, els derivats romànics de ISTU no poden designar l'espai dístic de l'emissor o el del receptor.

és ternari, o simplement proximitat, si el sistema és binari; en la segona, les que expressen proximitat mediata o al receptor d'un sistema ternari, i en la tercera, les que expressen llunyania. Es posen entre claudàtors les formes que han caigut en desuetud, però que encara poden aparèixer en certs registres i, en alguns casos, són les recomanades per les gramàtiques d'orientació normativa. Així mateix, s'indica amb una fletxa si alguna de les formes que s'ha mantingut ha assumit també el significat d'una altra. En el cas del francès s'han emprat dues files per indicar les formes antigues, que apareixen ratllades, i l'única forma actual, que no formava part inicialment del sistema díctic.

Taula 4

Determinants demostratius en diferents llengües romàniques

Sistema díctic	Llengua o dialecte	Proximitat (immediata)	Proximitat mediata	Llunyania
Ternari	Català de València	<i>este</i>	<i>eixe</i>	<i>aquell</i>
	Espanyol peninsular	<i>este</i>	<i>ese</i>	<i>aquel</i>
	Portuguès	<i>este</i>	<i>esse</i>	<i>aquele</i>
	Gallec	<i>este</i>	<i>ese</i>	<i>aquel</i>
	Sicilià	<i>(chi)stu</i>	<i>(chi)ssu</i>	<i>(chi)ddu</i>
	Toscà	<i>questo</i>	<i>codesto</i>	<i>quello</i>
Ternari reduït a binari	Català general	<i>aquest =></i>	<i>[aqueix]</i>	<i>aquell</i>
	Espanyol d'Argentina	<i>este</i>	<i>ese =></i>	<i>[aquel]</i>
	Gascó	<i>aqueste</i>	<i>aqueth =></i>	<i>[aceth]</i>
	Sard	<i>custu</i>	<i>cussu =></i>	<i>[cuddu]</i>
Binari	Engiadinès	<i>quest</i>		<i>quel</i>
	Sobreselvà	<i>quei</i>		<i>tschei</i>
	Ladí	<i>chësc</i>		<i>chël</i>
	Italià	<i>questo</i>		<i>quello</i>
	Romanès	<i>acesta/ăsta</i>		<i>acela/ăla</i>
Binari o ternari reduït a monari	Francès	<i>icest</i>	<i>ce(t)</i>	<i>icel</i>
	Llenguadocià	<i>[aiceste]</i>	<i>[aqueste]</i>	<i><= aquel</i>

De les formes recollides a la Taula 4 podem extreure diferents conclusions.

- La primera i més clara és la continuïtat en tota la Romània dels derivats dels demostratius *ISTU* i *ILLU*, i, per tant, el manteniment en romànic primitiu de l'oposició binària que tenien aquests demostratius en llatí tardà. Notem que, en la quasi totalitat de llengües romàniques, la proximitat —o la proximitat immediata, si el sistema és ternari— s'expressa amb derivats de *ECCE/ECCU* *ISTU*, i la llunyania, amb derivats de *ECCE/ECCU-ILLU*. Només el sobreselvà té en els dos casos derivats de *ILLU* i la distinció recau en la consonant inicial que prové dels dos reforços díctics: en la consonant derivada del reforç *ECCU* per a

- la proximitat (*quei*) i del reforç ECCE per a la llunyania (*tschei*). Es tracta, però, d'una reestructuració tardana del sistema, ja que en la majoria de parlars reto-romànics per a la proximitat s'empren derivats de ISTU (*quest*).
- b) La segona conclusió, relacionada amb l'anterior, és que la reconstrucció del sistema ternari és tardana, ja que no es dona en tota la Romània ni es fa emprant els mateixos recursos. En la majoria de les llengües es recorre als derivats del demostratiu IPSU, que en llatí funcionava com a anafòric emfàtic ('mateix'). En occità, però, s'empren derivats de ISTU o ILLU, però amb un reforç díctic diferent del que té l'altra forma derivada del mateix demostratiu: el reforç més antic ECCE per a la forma de proximitat immediata o de llunyania, i el més tardà ECCU per a la forma amb valor anafòric que assumirà també el significat de proximitat mediata. En toscà, finalment, es fa servir un derivat de ECCU ISTU, però reforçat amb el pronom de segona persona datiu TIBI 'a tu' (*ECCU-TIBI-ISTU > *cotesto*, en toscà antic).
 - c) La tercera conclusió és el fet que la reconstrucció del sistema ternari no assegura la seva continuïtat, ja que s'ha mantingut estable en algunes llengües o dialectes —especialment a l'àrea iberoromànica i part de la italomànica—, però no en altres.
 - d) La quarta conclusió té a veure amb el fet que, en la majoria de llengües que han passat d'un sistema ternari a un de binari, la reestructuració s'ha produït entre els demostratius de segon i tercer grau, de manera que un dels dos ha assumit el significat de tots dos. Només en el cas de català, la reestructuració s'ha produït entre el primer i el segon grau (§ 2).
 - e) La cinquena conclusió té a veure amb l'evolució particular del francès, que tenia inicialment un sistema binari, però que actualment només té un demostratiu nominal, que es pot acompanyar d'una partícula locativa si resulta pertinent precisar la localització (*ce(t)... -ci* i *ce(t)... -là*). Segurament per influència del francès, una reducció semblant s'ha produït també en llenguadocià i provençal. En llenguadocià, per exemple, es va reconstruir la dixi ternària i una gramàtica com la d'Alibèrt (1935-1937: 74) encara recomana el sistema ternari, tot i que en l'ús efectiu se sol fer servir únicament l'antiga forma de tercer grau, i només si cal precisar, es reforça amb un adverbi demostratiu (*aquel... d'aicí/aquil/ailà*).
 - f) La darrera conclusió té a veure amb el fet que la majoria dels determinants deriven de formes llatines reforçades amb les partícules díctiques ECCE i ECCU, aquesta darrera més tardana i igualment reforçada (*ecce eum* > *eccu*). Els reforços actuen contra l'erosió semàntica i formal que experimenten els demostratius a causa de l'alta freqüència d'ús. La presència del reforç és majoritària en els demostratius de proximitat i sistemàtica en els de llunyania, ja que permetia diferenciar-los d'altres classes de mots derivades igualment de ILLE; concretament els pronoms personals tòpics de tercera persona (*ell* en català) i, per un procés de cliticització, els pronoms àtons no reflexius de tercera persona (p. ex. *el, la, li* en català) i, en la majoria de llengües romàniques, també l'article.

4. La reconstrucció del sistema ternari en català i castellà

Com s'ha indicat més amunt i s'exemplifica en la Taula 1, el català antic presentava inicialment un sistema díctic binari, ja que la sèrie formada pel determinant (*aqu*)eix, el pronom *això* i l'adverbi *aquí* tenia inicialment un significat anafòric. Per exemplificar aquest valor i els canvis funcionals que va experimentar aquesta sèrie, ens centrarem en l'adverbi *aquí*. Analitzem, per exemple, el fragment de (2), en què *aquí* alterna amb els clítics locatius *hi* (*y* precedit de vocal) i *en* (*·n* en el fragment).

- (2) totes les gents de la villa de Murvedre se van abocar entorn *la nostra posada* ab armes, per manera que null hom no·*n* podia exir que no·*n* fos per ells reconegut qui era; axí que·l infant En Pere, qui *y* fo vengut, no·*n* poch exir, ans hagué *aquí* a romandre a jaure (*Epistolari de Pere III*, 1344-1348, *CICA*)

Els tres adverbis tenen com a antecedent el sintagma *la nostra posada*: *en* té el valor d'origen ('de la nostra posada'), *hi* el de localització o destinació ('a la nostra posada') i *aquí* pot assumir diferents valors segons que s'usi sol o precedit de preposició. La diferència principal entre els tres locatius anafòrics té a veure amb el fet que *aquí* té un caràcter emfàtic i, per això, s'empra en el moment de la narració que resulta més rellevant, com a mitjà per atorgar èmfasi i expressivitat: en el moment en què s'indica que l'infant es veié obligat a dormir «allí, en el lloc esmentat» contra tota expectativa (Pérez Saldanya 2015). Partint d'aquest valor anafòric inicial, el que cal aclarir és quan, com i per què aquest element anafòric assolí un valor díctic de proximitat mediata o proximitat al receptor. Quant a la primera pregunta, el *Corpus Informatitzat del Català Antic* (*CICA*), ens ofereix 41 exemples de la primera meitat del segle XIV fins a la primera del XVI, en què contrasten *ací* i *aquí* a una distància de vuit mots. Els dos exemples més antics reproduïts a (3) ens permeten delimitar clarament l'oposició dística dels dos adverbis i els contextos en què emergeix el valor díctic de *aquí*.

- (3) a. E dixeren-nos: «Con estats *aquí*?» e nós dixem: «Estam *ací* per los peons que e feyts aturar; ara sembla'm que·s són encontrats». (Jaume I, *Llibre dels Fets*, 1343, *CICA*)
- b. Ffas-vos saber, senyor, que lo senyor rey vos tramet *aquí* dues galees per trametre a mi *ací* en Barchinona aquelles ·vii· mille lliures barchinoneses (*La reintegració de la corona de Mallorca a la Corona d'Aragó*, 1344, *CICA*)

El primer exemple, el de (3a), és del *Llibre dels fets* de Jaume I, una crònica escrita a final de segle XIII, però conservada en un manuscrit de 1343. El fragment reproduïx un diàleg i, per tant, ens mostra el context prototípic en què pot resultar rellevant l'oposició entre la proximitat immediata i la mediata: una situació en què els interlocutors es troben cara a cara i *ací* s'usa per designar l'espai díctic de l'emissor, i *aquí* el del receptor. El segon exemple, el de (3b), prové d'una lletra missiva datada el 1344 i mostra el segon context en què emergeix fàcilment l'oposició dística, ja que *ací* s'empra per referir-se a la ciutat on es troba el redactor de la carta, i *aquí* a la ciutat on es troba el destinatari.

Restringint les cerques als contextos en estil directe i en documents epistolars, encara trobem algun exemple de *aquí* amb el significat de proximitat al receptor en textos de la segona meitat del segle XIII, concretament, en fragments en estil directe:

- (4) a. e sobre azò él vi ·i· ome e dix-li:
 —«[Qui] està *aquí*?».
 E anc aquel om no sonà mot, e él dix-li altra vegada:
 —«Qui està *aquí*?». (*Llibre de Cort de Justícia d'Alcoi*, 1263-1265, *CICA*)
 b. E, entre aquestes paraules, él s'adormí. E vesec Sent Marc qui li vénc e-s
 pausaà costa lo seu lit, e ausí ·i· vou, a él dient: —Què fas *aquí*, March?
 (*Vides de Sants Rosselloneses*, f. XIII, *CICA*)

Una vegada delimitat el quan, queda per aclarir encara com i per què un element anafòric acabà assumint un valor díctic. Notem que aquest canvi va en la direcció contrària al que s'esperaria en un procés de gramaticalització, com el que explica la formació dels pronoms febles de tercera persona d'acusatiu i de datiu derivats del demostratiu de llunyania llatí *ILLE* -A -UM; per exemple, el pronom d'acusatiu singular *lo* (o les variants *el*, *l'*, *'l*) derivat de *ILLU*. A diferència del que trobem en la formació dels clítics pronominals, en el cas de *aquí* el canvi no va de la dixi a l'anàfora ni d'un ús més restringit o pragmàticament més marcat a un de més freqüent o no marcat, sinó a l'inrevés.

El que trobem en el canvi funcional de *aquí* no és, però, un procés de desgramaticalització, sinó un canvi funcional produït dins un paradigma. Per explicar-lo, cal tenir en compte factors generals, independents del sistema de cada llengua, i factors específics, dependents del sistema de cada llengua. Els factors independents tenen a veure amb el fet que els elements anafòrics poden ser emprats amb un significat díctic contextual. És el que trobem, per exemple, en el català actual en casos com els de (5). En (5a) el clíctic *hi* s'usa sense cap antecedent i és el gest que acompanya l'enunciació i el context el que permet deduir que denota el paper que el receptor té a les mans ('Què diu en el paper que portes?'). En (5b), de manera paral·lela, designa dícticament una casa que es troba davant els interlocutors.

- (5) a. [Assenyalant un paper que té el receptor a les mans:]
 Què *hi* diu?
 b. [Mirant una casa que els interlocutors tenen davant:]
 Qui *hi* viu?

Fixem-nos que en aquest ús díctic contextual, el locatiu *hi* es pot emprar amb els dos significats que tenen els díctics de segon grau en llengües amb un sistema ternari com el del català de València o el castellà; concretament poden usar-se per designar l'espai del receptor, en un context en què els interlocutors es troben cara a cara (6a), però també per designar un espai que no es troba ni massa prop ni massa lluny de tots dos, si el context enunciatiu és costat a costat, això és, si els interlocutors es troben l'un al costat de l'altre mirant cap endavant (6b).

- (6) a. Què fas *ahi*? (valencià); ¿Qué haces *ahi*? (castellà)
 b. [Mirant una casa que es troba davant els interlocutors, a poca distància:]
 Qui viu *ahi*? (valencià) ; Quién vive *ahi*? (castellà)

La dixi contextual dels elements anafòrics pot facilitar, doncs, que un element anafòric assumeixi un significat díctic. És, doncs, un factor necessari, però no suficient per explicar el canvi, puix que no totes les anàfores acaben convertint-se en elements díctics. Perquè es produeixi el canvi, cal que intervinguin també factors dependents del sistema i, concretament, factors relacionats amb la manera com s'estructurava el paradigma de demostratius del català del segle XIII. D'acord amb el que s'ha assenyalat, en el cas dels adverbis acabats en *-í*, el sistema inicial presentava unes oposicions com les recollides a la Figura 1.

Díctic de		Anafòric	
proximitat	<i>ací</i>	<i>aquí</i>	emfàtic
llunyania	<i>allí</i>		

Figura 1

Adverbis demostratius amb *-í* en el català primitiu

La proximitat formal de l'anafòric *aquí* amb els díctics *ací* i *allí*, i el fet que els díctics puguin tenir també usos anafòrics foren segurament els factors que provocaren el canvi funcional, com s'indica en la Figura 2. En aquest cas, *aquí* manté el significat anafòric inicial i incorpora el significat díctic de proximitat mediata o al receptor.

Díctic de		Anafòric	
proximitat immediata	<i>ací</i>	<i>aquí</i>	emfàtic
proximitat mediata			
llunyania	<i>allí</i>		

Figura 2

Adverbis demostratius amb *-í* en el català baixmedieval i altmodern

L'evolució dels adverbis demostratius en castellà pot donar suport a l'explicació adduïda per al català i al fet que el paradigma pot actuar com a motor del canvi. Si la dixi ternària es pot documentar en català des de final del segle XIII o primeries del XIV, en el cas del castellà cal esperar al segle XV i els motius es troben en el paradigma d'aquesta llengua. El català, com acabem de veure, té des dels orígens un adverbi anafòric *aquí*, equiparable formalment als adverbis díctics *ací* i *allí*. El castellà també té un adverbi anafòric, l'adverbi *hi* (o *y*), però aquest no estava tan ben integrat en el sistema, ja que a diferència de *aquí* i *allí* es reduïa a una síl·laba (Figura 3).

Díctic de		Anafòric
proximitat	<i>aquí</i>	<i>hi</i>
llunyania	<i>allí</i>	

Figura 3

Adverbis demostratius amb *i* tònica en el castellà del segle XIII

Al segle XIII el pronom *hi* (grafiat sovint *y*) no havia iniciat encara el procés de cliticització i tenia un caràcter tònic, com mostren les dues aparicions del locatiu en l'exemple següent de la *General Estoria*:

- (7) non avié *y* aún carrera fecha ninguna, ca nunca andudiera omne por *y* (Alfonso X, *General Estoria*, c. 1275, *CORDE*)

L'editor del text marca amb l'accent gràfic el caràcter tònic del locatiu anafòric i aquest caràcter tònic queda palès per la posició sintàctica que ocupa. Notem que, en la primera aparició (*non avié y aún...*), *hi* ocupa una posició postverbal i no la posició proclítica que imposaria l'adverbi negatiu si fos un clític.⁴ En la segona aparició, a més, el locatiu funciona com a complement d'una preposició (*por y*) i ocupa també una posició necessàriament tònica.

L'adverbi *hi*, per tant, formava paradigma amb els díctics *aquí* i *allí*, però es diferenciava d'aquests pel seu caràcter monosil·làbic. Perquè el valor díctic contextual que podia presentar aquest adverbi es pogués convencionalitzar, s'hagué de formar primer la forma *abí*, com s'indica en la Figura 4.

Díctic de		Anafòric
proximitat	<i>aquí</i>	<i>abí</i>
llunyania	<i>allí</i>	

Figura 4

Adverbis demostratius amb *i* tònica en el castellà del s. XIV

La variant bisil·làbica *abí* es forma per analogia a la resta d'adverbis demostratius, començats per *a-* i només es documenta en textos del XIV o en obres anteriors però conservades en manuscrits del XIV (Gutiérrez & Pascual 1995). És, per tant, a partir del segle XIV que la forma originària *hi* comença un procés de cliticització que acabarà amb la seva desaparició en el castellà en l'edat moderna. I és, per contra, a partir d'aquest moment que la forma *abí* es consolida i, un cop ben integrada en el paradigma, comença a documentar-se amb un significat díctic en textos del segle XV, com s'indica en la Figura 5.

Díctic de		Anafòric
proximitat immediata	<i>aquí</i>	<i>abí</i>
proximitat mediata		
llunyania	<i>allí</i>	

Figura 5

Adverbis demostratius amb *i* tònica en el castellà del s. XV

⁴ En combinació amb l'adverbi de negació la proclisi és obligatòria, com mostra l'exemple següent de la mateixa obra, en què el clític acusatiu *lo* s'anteposa al verb: *e non lo dixo assí Moisés* (Alfonso X, *General Estoria*, c. 1275, *CORDE*).

Donem a continuació alguns exemples primerencs del castellà en què alternen *aquí* i *ahí* amb significat díctic. En els tres casos *ahí* indica proximitat al receptor. En (8b i c) *aquí* expressa proximitat a l'emissor i en (8a) té un valor díctic temporal i designa el moment de l'acte de parla.

- (8) a. de *aquí* adelante ahé *ahí* la tu mujer (*Biblia de Arragel*, Gèn 12:19, *BI-BLIA*)
 b. —Vós non dezides verdad, que aquellos que vós dezides, e yo con ellos, somos *aquí* juntados por servicio del rey, e somos sus servidores, tanto como vosotros, esos que *ay* estades. (Gutierre Díaz de Games, *El Victorial*, 1431-1449, *CORDE*)
 d. MELIBEA. ¿Qué haces *ay* escondida, loca?
 LUCRECIA. Llégate *aquí*, señora... (Fernando de Rojas, *La Celestina*. *Tragicomedia de Calisto y Melibea*, c. 1499-1502, *CORDE*)

5. I de nou al sistema binari en el català general

En català el sistema ternari només s'ha mantingut en valencià i en alguns parlars de la Franja (Hualde 1992: 121; IEC 2016: 602; Nogué-Serrano 2015: 207-210; Martín 2022). Donem en la Taula 5 les formes més generals del valencià.

Taula 5
Demostratius del valencià actual

Categoria	Proximitat immediata	Proximitat mediata	Llunyania
Determinant	<i>este</i>	<i>eixe</i>	<i>aquell</i>
Pronom	<i>açò</i>	<i>això</i>	<i>allò</i>
Adverbi	<i>ací</i>	<i>ahí</i>	<i>allí/allà</i>

El paradigma manté la distinció ternària del català de final de l'edat mitjana i començament de la moderna, però amb algun canvi formal que l'aproxima al del castellà; concretament, el manteniment de les formes simples dels demostratius, però amb l'afegit d'una *e* final en el masculí singular (*est* > *este*; *eix* > *eixe*) i la substitució de *aquí* pel castellanisme *ahí* (Martín 2022: 238-253).

En la resta de parlars, en canvi, el sistema ha deixat de ser ternari i s'ha convertit de nou en binari i en aquest canvi intervenen de nou factors independents i dependents del sistema. Els factors independents tenen a veure amb el tipus d'oposició que s'estableix entre els tres graus d'un sistema díctic ternari (Ledgeway 2004; Nogué-Serrano 2015: 207). En sistemes ternaris com el del valencià o el castellà, s'estableix una oposició primària o bàsica, i una oposició secundària. La primària permet diferenciar la proximitat de la llunyania, i la secundària, que s'activa únicament quan és rellevant, permet distingir la proximitat immediata o a l'emissor de la proximitat mediata o al receptor. Això explica que els demostratius de primer grau puguin emprar-se per designar un espai que pot incloure el dels dos interlocutors, com en (9a).

S'usa, en canvi, el demostratiu de segon grau si resulta pertinent diferenciar l'espai del receptor del de l'emissor, com en (9b).

- (9) a. No deixes la roba *ací* (valencià); No dejes la ropa *aquí* (castellà)
 b. No deixes la roba *ahí*; deixa-la *ací* (valencià); No dejes la ropa *ahí*; déjala *aquí* (castellà)

La doble oposició, per tant, es pot representar mitjançant la Figura 6, en què es mostra, amb les formes del valencià i el castellà, que l'espai associat als díctics de segon grau pot quedar inclòs en el del primer grau.

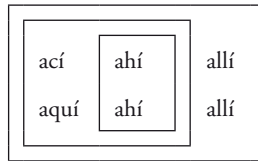

Figura 6

Estructuració del espai díctic en sistemes ternaris

En aquest tipus de sistema ternari la pèrdua d'un dels demostratius de primer o segon grau pot fer que l'altre cobreixi el seu significat. Això, de fet, és el que passà en el català general de l'edat moderna a causa de factors dependents del sistema i, més concretament, de les formes del paradigma de demostratius de l'època. Respecte al sistema medieval del català, recollit més amunt en la Taula 1, en l'edat moderna s'havia produït o s'estava produint la pèrdua de vitalitat de certes formes. Ja al final de l'edat mitjana els demostratius *ço* i *ça* havien caigut en desuetud. La desaparició d'aquests demostratius, per altra banda, degué afectar també els altres dos demostratius derivats de formes llatines amb el reforç *ECCE*, *açò* i *ací*, que progressivament perderen també vitalitat. Finalment, la competència entre les formes simples i les reforçades dels determinants es resolgué a favor de les reforçades.⁵ Notem que en un sistema com el recollit en la Taula 6, en què s'han ratllat les formes que perdien vitalitat, l'adverbi *aquí* queda ben integrat en el paradigma, ja que es relaciona formalment amb el determinants (tots amb *aqu-*). No és estrany, doncs, que aquesta relació es pogués fer més estreta amb *aquest* en el moment en què *ací* començà a retrocedir.

Taula 6

Demostratius del català general de l'edat moderna

Categoria	Proximitat immediata	Proximitat mediata	Llunyania
Determinant	<i>aquest/est</i>	<i>aqueix/eix</i>	<i>aquell</i>
Pronom	<i>açò</i>	<i>això</i>	<i>allò</i>
Adverbi	<i>aquí</i>	<i>aquí</i>	<i>allí/allà</i>

⁵ En la llengua escrita, amb tot, *est* manté una certa vitalitat, segurament a causa que les formes simples eren les més pròximes a l'ètim llatí i al castellà (Martín 2022: 274-278).

És, doncs, aquest vincle el que finalment desencadenarà la reestructuració dels demostratius i l'adopció d'un sistema binari en què el primer grau cobreix tant la proximitat a l'emissor com al receptor, com s'indica en la taula 7.

Taula 7

Demostratius del català general actual

Categoria	Proximitat (im)mediata	Llúnyania
Determinant	<i>aquest</i>	<i>aquell</i>
Pronom	<i>això</i>	<i>allò</i>
Adverbi	<i>aquí</i>	<i>allí/allà</i>

6. Els demostratius i el sistema díctic del basc

Després del que hem comentat sobre les llengües romàniques, convé ara que ens preguntem si la reestructuració del sistema de demostratius romànic ens pot ajudar a entendre la possible evolució dels demostratius en basc. D'entrada, la resposta no hauria de ser negativa perquè hi ha fenòmens areals que poden afectar llengües tipològicament molt diferents i donar lloc a evolucions convergents.

6.1. Una ullada a les formes del *batua*

Categorialment, els demostratius del basc poden ser determinants (o pronoms) i adverbis, i estableixen una oposició díctica de tres graus. En la taula 8, recollim algunes de les formes de cada sèrie en les variants del basc estàndard (o *batua*). Per als demostratius nominals donem les formes de l'absolutiu i de l'ergatiu en singular, i per als adverbis demostratius de lloc, les de l'inessiu i l'al·latiu.

Taula 8

Demostratius del basc

Categoria	Funció	Proximitat immediata	Proximitat mediata	Llúnyania
Determinant o pronom	absolutiu	<i>hau</i>	<i>hori</i>	<i>hura</i>
	ergatiu	<i>honek</i>	<i>horrek</i>	<i>hark</i>
Adverbi	inessiu	<i>hemen</i>	<i>hor</i>	<i>han</i>
	al·latiu	<i>hona</i>	<i>horra</i>	<i>hara</i>

Amb els matisos que s'indicaran més avall, les formes recollides a la taula 8 permeten recuperar la resta de formes del paradigma. Pel que fa als determinants, la forma de l'absolutiu singular és la menys marcada del paradigma i serveix de base per formar totes les formes de plural (10a). La relació és màximament icònica, ja que les formes derivades s'obtenen mitjançant l'adjunció de sufixos a la forma bàsica. La de

l'ergatiu singular, al seu torn, és la base per a la formació de les altres formes del singular, totes elles marcades respecte a l'absolutiu singular (10b). En aquest cas, la relació és mínimament icònica, atès que les formes derivades s'obtenen amb canvi de sufixos.⁶

- (10) a. *hau* (absolutiu sing.) => *hauek* (absolutiu i ergatiu pl.), *hauei* (datiu pl.), *hauen* (genitiu pl.), *hauentzat* (benefactiu pl.), *hauekin* (comitatiu pl.), *hauetaz* (instrumental pl.), etc.
 b. *honek* (ergatiu sing.) => *honi* (datiu sing.), *honen* (genitiu sing.), *honentzat* (benefactiu sing.), *honekin* (comitatiu sing.), *honetaz* (instrumental sing.), etc.

En el cas dels adverbis, l'inessiu és la forma menys marcada i es relaciona almenys històricament amb l'absolutiu singular. L'al·latiu, per la seva banda, és la menys marcada dins els adverbis que expressen relacions espacials dinàmiques i es relaciona amb l'ergatiu singular. Com s'indica en (11), l'inessiu és la base de l'ablatiu i el genitiu locatiu, i l'al·latiu és la base de la resta de formes, i en tots dos casos l'oposició és màximament icònica.

- (11) a. *hemen* (inessiu) => *hemendik* (ablatiu), *hemengo* (genitiu locatiu)
 b. *hona* (al·latiu) => *honantz* (direccional), *honaino* (terminatiu)

La relació formal de l'inessiu amb l'absolutiu singular no és transparent en totes les formes i requereix alguna puntualització. En els demostratius de proximitat immediata, la forma *hemen* es pot relacionar etimològicament amb *hau* si tenim en compte la variant històrica i actualment suletina *heben*, a partir de la qual es pot reconstruir la forma **hau-en* (Gavel 1921; Hualde 2003: 192; Manterola 2015: 331-332), amb la *n* final de l'inessiu precedida de la *e* de suport.

- (12) **hau+e+n* > **heuen* > *heben* > *hemen*

Així mateix, en el cas dels demostratius de llunyania, l'inessiu *han* es relaciona amb la forma antiga de l'absolutiu singular *ha(r)*, mantinguda en biscaí com a *ha*.⁷ Pel que fa a la forma *hura* de l'absolutiu singular, pròpia de la majoria dels parlars actuals, es pot assumir que prové del reforç de *ha(r)* amb *hur* (Manterola 2015: 346, n. 406; *EHHE*, s.v. *hura*), com s'indica en (13a). Es tractaria, per tant, d'un reforç paral·lel al que trobem en les llengües romàniques per mitjà de les partícules díctiques ECCE/ECCU, i que en basc es degué produir a partir del moment en què el demostratiu de llunyania iniciava el procés de cliticització que culminarà amb la formació de l'article (13b).

- (13) a. **hur + ha(r)* > *hura*
 b. *etxe har* (casa aquell 'aquella casa' > *etxe ha* > *etxea* (casa-el 'la casa')

⁶ El basc presenta un sistema d'ergativitat escindida (Manterola 2015: 473-504), que en el cas dels determinants distingeix l'absolutiu i l'ergatiu en el singular (p. ex. *hau-honek*), però no en el plural (p. ex. *hauek*), que és marcat respecte al singular i admet millor el sincretisme. Per a una anàlisi més detallada de les al·lomorfies dels demostratius i el seu origen, vegeu, entre d'altres, Azkarate & Altuna (2001), Martínez-Areta (2013) i Manterola 2015: 315-365).

⁷ Mantenim la <h> per consistència gràfica, ja que en biscaí l'aspiració no existeix avui dia.

Pel que fa finalment als demostratius de proximitat mediata, la relació entre l'absolutiu singular i l'inessiu tampoc no és clara sincrònicament. Notem que, en aquest cas, l'absolutiu *hori* acaba en una *-i*, que en principi s'associa al datiu singular, i que l'inessiu *hor* no té la consonant final *-n* que presenten els altres dos inessius (*hemem*, *han*). Tornarem més avall sobre aquest tema (§ 6.3).

6.2. Algunes característiques compartides amb les llengües romàniques

El basc comparteix amb les llengües romàniques que l'envolten, i en algun cas amb el conjunt de llengües romàniques, el fet de presentar una dixi ternària, un demostratiu de llunyania reforçat (*hura*) i un article definit provinent de la gramaticalització del demostratiu de llunyania. Aquestes, però, no són els úniques propietats compartides i que es poden caracteritzar d'areals, com s'indica tot seguit.

- a) Com ocorre en les llengües geogràficament pròximes amb una dixi ternària (§ 3), en basc el demostratiu de segon grau pot tenir tant el valor de proximitat al receptor com el de proximitat mediata. Repetim en (15), els exemples que hem donat més amunt per al valencià i el castellà (6), afegint ara els exemples paral·lels del basc. Com ja s'ha indicat, el significat de proximitat al receptor es dona sobretot en un context cara a cara (15a) i el de proximitat mediata, sobretot en un context costat a costat (15b)

(15) a. Què fas *ahí*? (valencià); ¿Qué haces *ahí*? (castellà); Zer ari haiz *hor*? (basc)
 b. Qui viu *ahí*? (valencià) ¿Quién vive *ahí*? (castellà); Nor bizi da *hor*? (basc)

- b) El significat díctic dels demostratius de segon grau en basc està ben documentat en els textos del segle XVI, com mostra l'exemple de (16a). Notem que, malgrat que en la Bíblia francesa que es tradueix s'usa el demostratiu *cest*, corresponent al primer grau d'un sistema binari (16b), en la traducció al basc s'opta pel demostratiu de segon grau *hori*, amb què s'expressa que la proximitat és mediata.

- (16) a. Dei zezaten bada bigarren aldian gizon itsu izana, eta erran ziezoten, Emok gloria Iainkoari: guk bazekiagu ezen gizon *hori* gaixtoa dela. (Leizarraga, *Testamentu*, Jn 9:24, 1571, *Klasikoen gordailua*)
 b. Ils appelerent donc pour la seconde fois l'homme qui avoit esté aveugle, & lui dirent: Donne gloire à Dieu: nous savons que *cest* homme est meschant. (Cauvin, *Bible*, Jn 9:24, 1588)
 'Van cridar, doncs, per segona vegada l'home que havia estat cec i li van dir: Dona glòria a Déu, nosaltres sabem que *aquest* home és pecador'

D'aquest ús díctic de proximitat mediata no s'ha de concloure necessàriament que la dixi en basc hagi sigut sempre ternària, ja que el sistema díctic del castellà i el gascó, que inicialment era binari, també té un caràcter ternari en textos coetanis.

- c) Com ocorre en les llengües romàniques pròximes amb un sistema ternari, els demostratius de proximitat mediata s'usen també amb un valor anafòric, repreneu un element del discurs anterior, moltes vegades introduït per l'inter-

locutor. És el que trobem, per exemple, en el diàleg de (18). Notem que en la traducció al basc, Leizarraga usa el demostratiu de segon grau *hori* (18a), mentre que en la versió francesa que es tradueix s'usa *ceci*, corresponent al primer grau d'un sistema binari (18b).

(18) a. Hi aiz Iuduen Regea?

Ihardets ziezon Iesusek, Eurorren burutik hik *hori* erraiten duk, ala berzek erran draue nizaz? (Leizarraga, *Testamentu*, Jn 18:34, 1571, *Klasikoan gordailua*)

b. Es-tu le Roy des Juifs?

Jesus lui respondit, Dis-tu *ceci* de part de toi-mesme, ou si les autres le t'ont dit de moi? (Cauvin, *Bible*, Jn 18:34, 1588)

‘—;Tu ets el rei dels jueus? Jesús contestà: —;Surt de tu *això* que em preguntes, o bé d'altres t'ho han dit de mi?’

6.3. De la dixi binària a la ternària?

Tenint en compte les semblances assenyalades no és massa agosarat pensar, com fan Azkue (1923: §650) i Irigoien (1981), que el basc pogués tenir un sistema de dos graus previ al de tres graus documentat des del segle XVI. Continuant amb els paral·lismes amb les llengües romàniques, es podria assumir igualment que els demostratius de proximitat mediata o al receptor provenen de formes inicialment anafòriques, com ocorre en la majoria de llengües romàniques amb sistemes ternaris i, específicament, en castellà i gascó.⁸ Més agosarat resulta tractar de fer un pas més enllà i fer hipòtesis sobre l'origen de les formes de cadascun dels demostratius, ja que això obliga a entrar en el terreny de la reconstrucció històrica d'una llengua aïllada, sense llengües germanes en què fonamentar la reconstrucció. De les hipòtesis formulades fins ara per Azkue (1923), Irigoien (1981) i Manterola (2015), és la d'aquest darrer la que ens sembla més sòlida i ben argumentada, i de la que partirem sobretot per esbossar unes quantes hipòtesis finals.

Seguint Irigoien (1981: 377) i Manterola (2015: 348), podem assumir que els demostratius de primer i segon grau estan relacionats etimològicament i que el segon prové d'una variant inicialment monoftongada del primer: *haur* > *hor*. Aquesta hipòtesi es pot veure reforçada pel fet que, en algunes llengües romàniques pròximes, els demostratius dels dos primers graus estan relacionats etimològicament i procedeixen del mateix demostratiu llatí amb reforços diferents. En català i en occità, per exemple, els adverbis de primer i segon grau provenen de l'adverbi llatí *HIC*, amb el reforç més antic *ECCE* en la forma de primer grau (occità *aicí*, català *ací*) i el reforç més tardà *ECCU* en la forma inicialment anafòrica que es convertirà en díctic de segon grau (gascó *aquí* i *aquiu*; llenguadocià i català *aquí*). En llenguadocià, a més, els

⁸ Per falta d'espai no explorem la possibilitat que *hor(i)* sigui l'origen de la marca de datiu de tercera persona del singular *-o-* en el verb; per exemple, *diogu* (*di.o.gu* AUX.a-ell.nosaltres). Notem només que aquesta derivació seria fàcilment justificable si s'assumeix que *hor(i)* tenia inicialment un significat anafòric. La idea que la marca *-o-* del datiu en el verb procedeix d'un demostratiu, ja s'ha apuntat des d'antic, encara que generalment s'ha relacionat amb el demostratiu de proximitat *honi* i no pas amb *hori* (Schuchardt 1893: 31-32).

determinats de primer i segon grau són també variants derivades del demostratiu llatí ISTU però amb reforços diferents (1r grau *aiceste*, 2n grau *aqueste*).

La hipòtesi adoptada permetria justificar la forma de l'inessiu *hor*, però no la de absolutiu *hori*, documentada des dels primers textos. Irigoien (1978: 714) relaciona la forma *hori* amb les de datiu, que prenen la marca *-i* en singular (cf. *honi* 'a aquest'), però sense aportar cap raó que ho justifiqui (Azkarate & Altuna 2001: 40). Més versemblant i argumentada ens sembla la proposta de Manterola (2005: 346-348), que relaciona la *-i* de *hori* amb el pronom de segona persona del singular *hi* 'tu'. En (20a) reproduïm la derivació proposada per Manterola i en (20b), una derivació igualment possible a partir del datiu, que segurament és més justificable des del punt de vista semàntic.

- (20) a. **hor + hi* 'aquest tu' > *hori*
 b. **hor + hiri* 'aquest a tu' > *hori*

Partint de la hipòtesi que els demostratius de segon grau eren inicialment anafòrics, la incorporació del pronom de segona persona es degué produir en el moment en què el demostratiu comencés a usar-se amb un significat d'íctic de proximitat mediata o al receptor, i degué servir per reforçar aquest nou significat. De nou, aquesta hipòtesi es veu avalada per les llengües romàniques i, concretament, pel toscà, que reconstruí el sistema ternari a partir d'una forma paral·lela a la del demostratiu de primer grau (21a), però amb la incorporació del pronom personal de segona persona de datiu TIBI 'a tu' (21b).

- (21) a. ECCU ISTU > questo
 b. **ECCU TIBI ISTU* > cotesto (codesto *en italià actual*).

Per acabar d'esbossar la hipòtesi que hem adoptat, cal justificar encara la forma *hor* de l'inessiu de segon grau. Per tractar d'explicar aquesta forma, podem partir del que s'ha apuntat sobre l'inessiu i l'absolutiu de primer grau; concretament, podem pressuposar que inicialment tenien la mateixa forma (*hau(r)*) i que posteriorment el sincretisme s'evità per mitjà d'un canvi analògic en l'inessiu, que prengué la *-n* de l'inessiu de llunyania *han* (**hau + e + n* > *heben* > *hemen*). De manera paral·lela, es pot postular que també en el demostratiu de segon grau es produïa inicialment un sincretisme entre l'absolutiu singular i l'inessiu (*hor*) i que posteriorment no es modificà la forma de l'inessiu perquè el sincretisme es resolgué amb el canvi en l'absolutiu (**hor hiri* > *hori*).⁹ El manteniment de la forma *hor* en l'inessiu atemptava contra el principi d'uniformitat, que potencia els paradigmes sense al·lomorflies —i, per tant, les formes d'inessiu amb *-n*—, però es veia afavorit pel principi de transparència, ja que evitava la creació d'una forma *horen* interpretable com a genitiu.

⁹ El sincretisme entre demostratius nominals i adverbials també es dona en llatí en el primer grau entre el pronom masculí singular i l'inessiu, tots dos amb *hic*. Notem que tant en llatí com en les hipotètiques formes inicials del basc el sincretisme afectaria la forma més bàsica dels pronoms (el nominatiu masculí singular en llatí i l'absolutiu en basc) i dels adverbis (l'inessiu).

7. Conclusions

En aquest treball hem analitzat la reestructuració dels sistemes de demostratius en les llengües romàniques, sobretot en català i en menor mesura en castellà, i hem tractat de veure si els canvis produïts en aquestes llengües poden donar suport a algunes de les hipòtesis que s'han plantejat sobre la reconstrucció dels demostratius en basc. L'estudi diacrònic dels demostratius en les llengües romàniques mostra la inestabilitat dels sistemes d'íctics espacials i la tendència al pas d'un sistema ternari a un de binari i, en molts casos, de nou a ternari. Uns canvis semblants es poden pressuposar també en basc, cosa que donaria suport a la hipòtesi que el sistema ternari actual prové d'un sistema inicialment binari.

Bibliografia

- Alibèrt, Lois. 1935-1937. *Gramatica occitana segon los parlars lengadocians*. Tolosa: Centre d'Estudis occitans. (Citem per la segona edició: Centre d'Estudis occitans, Montpelhièr, 1976).
- Azkarate, Miren & Patxi Altuna. 2001. *Euskal morfologiaren historia*. Donostia: Elkarlanean.
- Azkue, Resurrección María. 1923. *Morfología Vasca*. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca.
- EHHE = Lakarra, Joseba, Julen Manterola & Iñaki Seguro. 2019. *Euskal hiztegi historiko-etimologikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Gavel, Henri. 1921. Éléments de phonétique basque. *RIEV* 12(1). 1-536.
- Gutiérrez, Juan & José Antonio Pascual. 1995. Observaciones desde el sentido común a algunas ideas al uso sobre la Historia de la lengua. In Sadurní Martí & Francesc Feliu (eds.), *Problemes i mètodes de la Història de la llengua*, 129-167. Barcelona: Quaderns Crema.
- Hualde, José Ignacio. 1992. *Catalan*. London & Nova York: Routledge.
- Hualde, José Ignacio. 2003. Adverbs. In José Ignacio Hualde & Jon Ortiz de Urbina (eds.), *A Grammar of Basque*, 190-196. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- IEC = Institut d'Estudis Catalans. 2016. *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Irigoién, Alfonso. 1978. Erakusleez. *Euskera* 24. 713-735.
- Irigoién, Alfonso. 1981. *Haur hola zizola*. Elementos deícticos en lengua vasca. *Euskalarien nazioarteko jardunaldiak*. *Iker* 1, 365-402. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Ledgeway, Adam. 2004. Lo sviluppo dei dimostrativi nei dialetti centromeridionali. *Lingua e stile* 39. 65-112.
- Ledgeway, Adam & John Charles Smith. 2016. Deixis. In Adam Ledgeway & Martin Maiden (eds.), *The Oxford Guide of Romance Languages*, 879-896. Oxford: Oxford University Press.
- Manterola, Julen. 2015. *Euskararen morfologia historikorako: artikulua eta erakusleak*. Gasteiz: tesi doctoral, UPV/EHU.
- Martín, Pau. 2022. *La bifurcació dialectal del sistema demostratiu valencià a l'època moderna*. València: tesi doctoral, Universitat de València.
- Martínez-Areta, Mikel. 2013. Demonstratives and Personal Pronouns. In Mikel Martínez-Areta (ed.), *Basque and Proto-Basque*, 283-321. Frankfurt am Main: Peter Lang.

- Nogué-Serrano, Neus. 2015. Catalan. In Konstanze Jungbluth & Federica Da Milano (eds.), *Manuel of Deixis in Romance Languages*, 206-239. Berlin & Boston: De Gruyter.
- Pérez Saldanya, Manuel. 2015. Paradigms as triggers of semantic change: Demonstrative adverbs in Catalan and Spanish. *Catalan Journal of Linguistics* 14. 112-135.
- Ribera, Josep E. 2007. Text deixis in narrative sequences, In Javier Valenzuela, Ana Rojo & Paula Cifuentes (eds.), *Cognitive Linguistics: from Words to Discourse. International Journal of English Studies* 7(1). 149-168.
- Schuchardt, Hugo. 1893. Baskische Studien. *Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften* 42(3). 2-82.

Corpus

- BIBLIA* = Andrés Enrique Arias (dir.). *Biblia medieval*. <https://corpus.bibliamedieval.es/>
- Cauvin, *Bible* = Cauvin, Jean. 1588. *La Bible*. Geneve. https://archive.org/details/bible_geneve_1588
- CICA* = Torruella, Joan, Manuel Perez Saldanya & Josep Martines (dir.). *Corpus Informatizat del Català Antic*. <http://www.cica.cat>
- CORDE* = Real Academia Española. *Corpus Diacrónico del Español*. <http://corpus.rae.es/>
- Klasikoen gordailua* = *Klasikoen gordailua. Literaturaren sarean. Armiarma*. <https://klasikoak.armiarma.eus/>

